

Микола Тимошик

**СТАНОВЛЕННЯ, СТВЕРДЖЕННЯ
ТА ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ
НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У 20-30-х РОКАХ
XX СТОЛІТТЯ (за архівними матеріалами та
пресою колишньої Ніжинської округи)**

Досліджується генеза всеукраїнського автокефального руху на Лівобережній Україні у 20-х–30-х роках минулого століття на прикладі низки чернігівських сіл. Фактологічною основою для написання цієї розвідки послужили архівні матеріали Державного архіву Чернігівської області.

Новизна теми полягає в тому, що досі невідомі фахівцям матеріали з цієї проблематики використовуються вперше.

Подано коротку хроніку становлення та генези УАПЦ в Києві після жовтневого перевороту 1917 року та етапи поширення автокефального руху по всій Україні.

На матеріалах низки сіл Ніжинської округи показані еволюція свідомості селян у питаннях вибору мови богослужінь та процес масового переходу сільських релігійних громад до нової Української церкви.

Описано порядок створення та реєстрації в органах влади нових статутів церковних громад. Наводяться відмінності в прикрашаннях храмів та проведення богослужб по-новому за російським і українським обрядами.

Наводяться цінні відомості про особливості політики радянської держави щодо УАПЦ в рясно цитованій епістолярії священників-автокефалістів, що збережена у справах засуджених.

Детально аналізуються репресивні заходи влади проти УАПЦ. Акцентується увага на кількох напрямках наступу влади на церкву, священників та вірних: зміна законодавчої бази, збір «компромату» на кожного священника, конфіскація церковного майна на користь держави, обмеження священників та їхніх родин у громадянських правах, примуси зречення сану і віри на сторінках преси, арешти та розстріл священників.

Ключові слова: Українська автокефальна церква (УАПЦ), національна церква, собор, Василь Липківський, собороправність села Данина, Шатура, політичні репресії, зречення від віри, відмосковлення.

Грунтовне вивчення проблематики всеукраїнського автокефального руху у 20-30-х роках минулого століття набуває **особливої актуальності** в нинішній період із кількох причин. Виділимо дві найголовніші.

Перша: провал улітку 2015 року чергових спроб об'єднання двох гілок українського православ'я: УАПЦ і УПЦ КП в одну помісну Українську православну церкву.

Друга: посилення в Україні процесів відмосковлення в цілому та активізації переходу православних громад у середовищі УПЦ МП до УПЦ КП. У цьому контексті

© Тимошик Микола Степанович – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри видавничої справи та мережевих видань Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

ситуація, що складалася в українському православ'ї після жовтневого перевороту 1917 року, має багато ознак схожості із сучасними українськими реаліями. Уведення до наукового обігу багатьох нових фактів, що досі замовчувалися або були недоступними, дасть змогу краще пізнати і зрозуміти ці ознаки «схожості» та сприятиме пошуку відповідей на відвічні запитання нашого буття: чому так сталося, хто в цьому винен та що слід робити, щоб не повторити помилок минулого.

Незважаючи на те, що в науковій літературі проблематика автокефального руху в Україні означеного періоду не є обділеною увагою дослідників, **говорити про повноту вивчення теми не доводиться**. Із посутніх публікацій, що вийшли за рубежем, найціннішими, на наш погляд, є свідчення безпосередніх організаторів та учасників цього руху, якими були митрополит Василь Липківський та священник Микола Явдась. Праця митрополита Липківського «Відродження церкви в Україні: 1917-1930» уже витримала два видання (в канадському Торонто та американському Детройті) і безумовно є засадичною щодо достовірності канви оповіді, хоч і містить більше ознак мемуарності, ніж архівної документальності [5]. Мюнхенське видання праці протоієрея М. Явдася «Українська Автокефальна православна церква: Документи для історії УАПЦ» можна вважати чи не першою спробою в українській історіографії висвітлити цю тематику крізь призму документа [27]. Втім, з об'єктивних причин, зібрати такі документи в умовах суворої еміграційної дійсності авторові вдалося небагато. Із дослідників, які працюють у цій царині в Україні найрезультативніше, варто виділити доктора церковно-історичних наук Ірину Переловську. Її успішно захищена 2013 року докторська дисертація цілковито присвячена з'ясуванню джерельної бази з історії Української автокефальної православної церкви.

Метою цієї статті є дослідження генези всеукраїнського автокефального руху на Лівобережній Україні у 20-х-30-х роках минулого століття на прикладі сіл колишньої Ніжинської округи. Особливістю цієї розвідки є те, що фактологічною основою для її написання послужили досі не оприлюднені архівні матеріали Державного архіву Чернігівської області. У цьому новизна розвідки.

Становлення УАПЦ

За влучним висловом відомого мученика за віру митрополита Василя Липківського, Українська церква, пролежавши в російській домовині понад двісті років, коли встала і відкрила очі, побачила довкола себе інших українців і іншу Україну.

Сталося це після жовтневого перевороту в Петрограді 1917 року. На руїнах однієї із найбільших імперій у центрі Європи пускала молоді паростки нова Україна. На одній із гілок вибруньковувалася й нова, Українська, церква. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, що голосно заявила про себе, метою діяльності обрала гасло національної організації духовенства, орієнтацію його на підтримку й реалізацію побудови демократичним шляхом самостійної і незалежної Української держави.

Напередодні старого нового року 13 січня 1918 року ця Рада скликає у Києві Всеукраїнський церковний собор. На прохання організаторів Собору з доповіддю «Відродження Української церкви» перед більш ніж чотирмастами делегатами виступив молодий професор Київського університету Іван Огієнко. У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви. Переконавши залучаючи до аргументів свідків старої Української церкви — безцінні лаврські стародруки — про її існування і боротьбу за самостійність, він обґрунтував думку про необхідність не українізації, а дерусифікації церкви, її «відмосковлення». Йшлося, отже, про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату незабаром після акта 1654 року [24, с. 58]

Робота собору засвідчила, що значна частина духовенства була готова сприйняти українську національну ідеологію як свою кровну справу і повести за собою віруючих, народ, який свято тримався традицій своїх пращурів. Важливо було вчасно підтримати цю готовність, спрямувати її у належне русло.

Усіляку підтримку такому рухові надала Українська Народна Республіка, що незабаром постала в Києві. 1 січня 1919 р. уряд УНР видає Закон про Автокефалію

Української Православної церкви. Пізніше утворює державний орган із координації розв'язання усіх церковних питань – Міністерство ісповідань, надсилає офіційне прохання до патріарха Царгородського благословити Автокефальну Українську церкву.

Днем народження УАПЦ прийнято вважати 22 травня 1919 року. Саме в цей день, на свято літнього Миколи, у збудованому ще гетьманом Іваном Мазепою Миколаївському військовому соборі, що на печерських пагорбах столиці, відбулося перше урочисте богослужіння першої української громади, яка фактично відбила у влади цю святиню для своїх потреб. Не випадково, аби витравити з пам'яті українців цю подію, та ж влада незабаром доценту зруйнує цей дивовижний Мазепин витвір і не залишить згодом по ньому для майбутніх поколінь українців жодного сліду.

1921 р. в жовтні в храмі Св. Софії в Києві відбувся перший Всеукраїнський Православний Собор, на якому було стверджено Автокефалію УПЦ й покладено початок її розбудови по всій Україні. Відтоді серце української столиці – Софія Київська – стала символом духовного і національного відродження всього українства.

У цьому місці варто прояснити багатолітню дискусію щодо так званого неканонічного способу постання цієї церкви. Скористаємося ось цією короткою цитатою: «Собор звертався до тодішніх московських єпископів в Україні з проханням висвятити українських єпископів для Української церкви. Ті в категоричній формі відмовилися. Після Собору ухвалив поставити перших єпископів УАПЦ в спосіб практики перших віків християнства – через покладення рук усього пресвітерства» [27, с. 18]. Іншими словами, в час такого дійства єпископи висвячували один одного і самих себе.

Саме у такий, уже випробуваний на зорі існування християнства, спосіб був висвячений перший митрополит відродженої УАПЦ Василь Липківський, який з волі всього собору одержав титул Митрополита Київського і всієї України.

Ось цифри, які переконливо засвідчують, що автокефальний рух в Україні не роздмухувався кимось штучно, не зосереджувався лише в столиці, а набував щомісяця все потужнішого розвитку усіх краях, зосібно в провінції. За два роки, що проминули від першого собору, до УАПЦ перейшло понад 2000 парафій; церква вже мала понад 2500 священників та 26 єпископів [4, с. 19]. Лише на Чернігівщині від початку її формування ця церква мала 150 парафій і двох єпископів. Згодом був висвячений і третій єпископ – для парафій Конотопщини [5, с. 80].

Важлива деталь. Підтриманий народними масами рух за автокефалію Української церкви набрав найбільшої потуги й масштабів на початок 20-х років. Це був період, коли послані Москвою в Україну більшовицькі й білогвардійські війська остаточно потопили в крові Українську Народну Республіку, однак так і не змогли на початку задушити розбурхану Українською революцією жагу українців відродити віру пращурів і національну церкву.

До УАПЦ переходили цілими селами

Після полишення Данини в 1904 році священника Петра Скорини, який вірою і правдою служив данинцям майже півстоліття, церковне життя в цьому селі стало поступово згасати. На заміну Скорині Чернігівська консисторія прислала в Данину 2 січня 1905 року священника із села Хлопників Сосницького повіту Івана Соломаха [13, с. 78]. Проте помітних добрих слідів його діяльності в Данині, як і часових меж перебування тут, за архівними документами виявити не вдалося. З хроніки «Черніговських Епархиальних Известий» лише довідуємося, що в рік приїзду в Данину новоприбулий священник був призначений також на посаду законовчителя місцевої народної школи. Втім, продовжувати розпочату з такою скрупульозністю й залюбленістю отцями Огієвським та Скориною сільську церковну історію він не став, робити якісь нововведення в церкві чи громаді – також. Принаймні, у тій же церковній історії сам він про це не залишив жодних записів.

Скоріш за все, знайти контакт із церковною радою новому священнику не вдалося, і він незабаром полишив село. Є підстави припустити, що це був останній із когорти дореволюційних священників.

Аргументів на користь такого припущення є кілька.

Перший. Записів про наступників отця Соломахи на посаді настоятелів Данинського Свято-Троїцького храму не знаходимо ні в церковній історії, ні в хроніці єпархіального офіційного друкованого органу від 1905 по 1917 роки.

Другий. Ніхто із старожилів села не назвав авторів цих рядків у своїх спогадах жодного сільського священнослужителя дореволюційної доби розвитку села, окрім прізвищ Огієвського та Скорини.

Третій. Виховану Особистостями з великої літери вимогливу і високодуховну данинську громаду вже не могла задовольнити кандидатура будь-якого прохідного священника.

Четвертий. Породжена революцією 1905 року, Першою світовою війною 1914 року, жовтневим переворотом та громадянською війною повсюдна розруха докорінно змінила порядок організації церковного життя, що упродовж століть скеровувалося зі столиць імперії, – ніякого порядку вже не існувало, адже сама імперія розвалювалася на очах.

У лютому 1919 року, після витіснення з Лівобережної України українських військ Центральної Ради під проводом Симона Петлюри, нова більшовицька влада видає закон про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. На підставі цього закону викладання в школах Закону Божого припинялося, а всі церковні будівлі із майном та приналежними храмам землями ставали власністю держави. Щоправда, цим же законом передбачалася норма, за якою можна було церковні приміщення в держави винаймати на правах оренди. Для цього вимагався новий статут релігійної громади, зареєстрований у встановленому порядку.

Цим згодом і скористалися данинці.

Пізньої осені 1921 року в Данині передавали з рук у руки кілька доставлених через місцевий осередок «Просвіти» листівок, випущених новою Всеукраїнською Православною Церковною Радою. В одній із них повідомлялося про розростання швидкими темпами парафій УАПЦ в Чернігівському краї: найстаріший і найкрасивіший у Чернігові Борисоглібський храм на Валу став резиденцією єпископа Чернігівського і Ніжинського нової Української церкви. У самому ж Ніжині, йшлося в листівці, в розпорядження щойно сформованій українській церковній громаді влада офіційно передала в користування старовинний Благовіщенський собор.

Саме на одну із недільних урочистих служб, що анонсувалася в цій записці, й поїхало до Ніжина на ніч власними підводами кілька данинців.

Перші сільські автокефалісти

На спеціально скликаному сільському сході, де йшлося про першу службу в ніжинському автокефальному храмі, стали обирати склад церковної ради, яка мала підготувати два перші важливі документи: Статут православної української парафії в Данині та проект договору між громадою і владою на отримання в користування Свято-Троїцького храму.

Після запустили майданом список, що став згодом архівним документом.

У цьому списку – 30 чоловік. Це означало, що членами автокефальної громади ставала вся родина записаного. Якщо врахувати, що на той час на обійсті кожного двору, що все ще зберігав свій патріархальний устрій, мешкало від восьми до дванадцяти душ, то можна припустити, що кістяк громади Української автокефальної церкви початку жовтня 1921 року становили понад 300 данинців [19, арк. 16]. Незабаром їх ставало більше. Згідно з «Реєстром членів парафії Св. Троїцької церкви при с. Данині Носівського району Ніжинської округи на Чернігівщині» від 1 червня 1924 року, у цьому списку вже було 120 данинських родин [16, арк. 14-15].

Два списки членів православної автокефальної громади при Свято-Троїцькому храмі с. Данини, що підготовлені були на вимогу влади в листопаді 1921 та червні 1924 року, засвідчують, що кількісно за неповні три роки громада виросла вчетверо. Це свідчить про неабиякий авторитет новопосталої церкви в селян.

Цей факт свідомо наводжу в цьому місці, щоб розвіяти неправдиві твердження деяких сучасних представників московської церкви в наших селах, які й досі, без

знання правдивої історії Української церкви, без вивчення історичних документів, послуговуються найдошкульнішими зневажливими епітетами щодо феномену успіху УАПЦ у 20-х роках минулого століття. Взагалі, демонстративна зневага до вірних інших конфесій є характерною для священнослужителів московського православ'я – вони ніколи не зупинялися у виборі слів для огульних звинувачень своїх опонентів. Прикро читати в нещодавно надрукованих текстах про те, що, мовляв «самозванці» і «самосвяти» «лукавством і хитрощами» змінювали старий склад церковних громад, що так званий «липківський» або самосвятський розкольніцький рух приніс розбрат та ворожнечу серед багатьох віруючих.

Ретельний аналіз архівних матеріалів цього періоду, зроблений автором цих рядків, якраз засвідчує протилежне: українські автокефалісти толерантно ставилися до сповідників іншого обряду, але завзято й дружно боронили своє. Якихось конфліктів на релігійному ґрунті за той непростий час у документах не зафіксовано.

Таким чином, той майже стихійно скликаний пізньої осені 1921 року сільський сход з приводу слухання про першу службу Української церкви в Ніжинському Богоявленському соборі поклав початок перереєстрації данинської церковної громади та перехід її до складу новоутвореної УАПЦ.

Нові статuti церковних громад

Для реєстрації нової громади УАПЦ в органах районної влади необхідно було подати пакет документів у трьох примірниках, підписаних головною церковною громадою та завірених головою сільської ради. Найголовнішим вважався Статут церковної громади.

У ньому чітко прописувалися головна мета за завдання громади. Метою парафії було задоволення релігійних потреб своїх членів. Зважаючи на те, що нова Українська церква в основу церковного життя брала такі свої національні ознаки як мову, звичаї, пісню, одяг, саме ствердження цих атрибутів у щоденних богослужбах визначалися в головних статутних завданнях громади:

- піклування про благоліпне впорядження і вбрання свого Божого храму;
- організація українських церковних пісень і загальнонародних церковних співів;
- допомога своїм членам гуртуватися в релігійні братства по-стародавньому українському зразку, які б сприяли розширенню між парафіянами звички до побожного християнського громадського життя в душі перших віків християнства;
- вступ через своїх представників у спілки з іншими українськими парафіями;
- збір необхідних коштів на утримання Божого храму і храмового притчу.

Вступити до громади міг кожен дорослий православного віровизнання, якому виповнилося 16 років, незалежно від статті та місця проживання. Для цього слід було: визнавати автокефалію Української церкви, її собороправний устрій; визнавати необхідність запровадження та ведення в церкві живої української мови, українських церковних звичаїв і обрядів; поділяти ідею відокремлення церкви від держави, а також згода брати на себе як моральні, так і матеріальні обов'язки членів парафії.

Парафія вважається заснованою, коли в ній згуртується не менше 20 душ. Вищим керівним органом проголошувалися збори, на яких обирають і затверджують усіх членів свого притчу, а також обирають раз на рік парафіяльну раду і ревізійну комісію. У своїй роботі парафіяльна рада керується регламентами і розпорядженнями Всеукраїнської Православної церковної ради, статутом і постановами загальних зборів. Парафія має свою печатку [21, арк. 3-4].

Перший статут Данинської парафії УАПЦ був затверджений печаткою Данинської сільської ради 26 лютого 1922 року. А вже другого дня – 27 лютого – його зареєстрували за №1551 в управлінні Ніжинського виконкому.

Дещо довше й прискіпливіше розглядало районне начальство інший привезений із Данини документ – «Договір між громадянами села Данини з Ніжинським окружним Виконавчим комітетом Ради Робітничих і Селянських Депутатів». Йшлося про передачу від Ніжинського виконкому новоутвореній громаді УАПЦ «в безстрокове, безоплатне користування» Данинського Свято-Троїцького храму. Та все ж і в цьому

питанні формальності були полагоджені відносно за короткий термін – 11 березня 1922 року договір був підписаний і завірений печаткою. Таким чином, від дня подання документів 26 лютого до їхнього остаточного підписання 11 березня не пройшло й двох тижнів.

Про терміни реєстрації данинцями статуту та договору в Ніжині варто додати таке. В архівних документах та джерельних матеріалах з історії УАПЦ, які вдалося переглянути, зустрічається немало випадків, коли такі документи розглядалися не тижнями, а місяцями. Бувало, що люди роками ходили, стукали, платили останні гроші, чекали, переконували, просили, вимолювали на ті рішення. Таким чином, данинці отримували з рук держави старовинну споруду, до появи якої в Данині держава не мала ніякого відношення, – після отриманого дозволу Чернігівської духовної консисторії в 1881 році храм цей споруджено було в короткі терміни щедрим коштом самих селян. Тепер же держава передавала громаді цей храм на таких умовах:

1. Не допускати у храмі та довкола нього політичних зборів.
2. Не допускати роздачі чи продажу книг, брошур, листівок і послань, спрямованих проти радянської влади.
3. Не допускати виголошення промов і доповідей, ворожих радянській владі.
4. Здійснювати своїм коштом оплату поточних витрат з утримання храму.
5. Безперешкодно допускати в небогослужбовий час уповноважених Ніжинського повітового виконкому для перевірки й огляду майна [19, арк. 5].

Документ закінчувався підписами всіх членів громади та засвідченням голови сільської ради Б. Дідика: «Власноручні підписи парафіян Св. Троїцької церкви с. Данини і що вони живуть у Данині і мають від народження більше 18 років і дійсно є члени парафії, посвідчую. 26 лютого 1922 року – голова сільської Ради – Б. Дідик».

На початок весни 1922 року данинці завершили всі непрості формальності, пов'язані з реєстрацією в своєму селі громади УАПЦ. Тепер залишалося поїхати до Чернігова, аби нововисвячений у Києві архієпископ Чернігівський і Ніжинський Іван Павловський (20 листопада 1921 року) призначив у Данину священика.

Висвячували за день до 200 священиків

Небувала хвиля відродження Української автокефальної православної церкви в Україні припала на 1922-1923 роки. Повсюди в селах відчувався великий брак священиків. З усіх-усюд до Києва спрямовувалися кандидати на висвяту «нової благодаті». У головній резиденції УАПЦ – митрополічному соборі Св. Софії Київської – щодня висвячувалося не менше 200 священиків і дияконів. Єпископат церкви змушений був звернутися до традиції старої Української церкви часів Лазара Барановича, коли за одну службу висвячували по кілька кандидатів. Відразу для таких організовувалося інтенсивне навчання, яке не припинялося ні вдень, ні пізно ввечері.

Першоієрарх цієї церкви митрополит Василь Липківський у своїх спогадах «Відродження церкви в Україні: 1917-1930» так згадує про цю народну стихію: «А спинити цього напливу аж ніяк не можна було, це було щось стихійне, це було щось подібне до перших днів після зшестя Св. Духа на церкву Христову, що про них Бог сказав: «Виллю я Духа мого на всяке тіло і пророкуватимуть сини ваші» [5, с. 69].

У чернігівських селах, як і в цілому в Україні, головним предметом дискусії у виборі церкви стала не проблема «канонічності» чи «самосвятності», а мова Богослужбових відправ: старослов'янська (вона ж – російська) чи українська. У тих селах, де після революції залишалися старі священики, нерідко громади ділилися на дві непримиримі парафії: російську і українську. Напруга в таких збільшувалася, бо доводилося ділити одне церковне приміщення. Масла у вогонь підливали самі такі священики, які фальшивили перед селянами твердженням, що лише молитва перед Богом російською мовою приємна Богові. На це нерідко піддавалося жіноцтво.

Якою ж склалася картина автокефального церковного руху в Ніжинській окрузі на момент остаточного переходу до цієї церкви Данинської громади? І чи не були данинці самотні в своєму переконливому виборі?

За допомогою архівних документів відтворимо реальну православну карту цього краю. Маємо дані на початок 1926 року.

Назвемо села, у яких діяли українські автокефальні церкви:

Безуглівка, Вертіївка, Данина, Крути, Курилівка, Лосинівка (одна – Іоанно-Богословська), Макиївка, Рівчак, Сальне, Татарівка, Терешківка, Шатура. У містечку Носівці із чотирьох тамтешніх церков три були автокефальними – Успенська, Воскресенська, Спаська.

А ось населені пункти, у яких православні залишилися вірними російській церкві:

Бакаївка, Березанка Вертіївка, Володькова Дівиця, Коломійцівка, Крапивна, Пашківка, Талалаївка, Терешківка, Лосинівка (одна – Свято-Троїцька) Носівка (одна – Свято-Троїцька), Черняхівка [3, арк 5-7].

У цілому Ніжинська Повітова Церковна Рада (ПЦР) УАПЦ об'єднувала 40 парафій, що було значно більше від кількості церков московського підпорядкування [5, с. 125]. На чолі цієї церковної ради від червня 1923 року стояв єпископ Микола Ширяй, а з грудня 1925 – єпископ Олександр Червінський.

20-річний настоятель храму

Новому данинському священику Івану Зоценку, якому волею долі випало зміцнювати й об'єднувати нову автокефальну церковну громаду в Данині, ледь виповнилося на ту пору 20 років. Прибув він у село 15 серпня 1922 року з молодого дружиною Параскою.

Новий настоятель Свято-Троїцького храму виявився земляком – із Вертіївки, де народився 19 грудня 1901 року. Потяг до священичої праці відчув ще з дитинства. Адже виростав у високодуховній родині. Батько, Андрій Митрофанович Зоценко, був дияконом у Вертіївській церкві. Дияконував у тому містечку і дядько, батьків брат Степан.

1919 року юнак закінчив Чернігівську духовну семінарію. На старших курсах захопився музикою, почав складати власні музичні твори. Тому вступив до Вищого музичного драматичного Інституту ім. М. Лисенка в Києві. Викладачами цього інституту на то час були активні учасники національно-визвольного руху українців Михайло Іванович Вериківський, Пилип Омелянович Козицький, Людмила Старицька-Черняхівська та ін. Того ж року із числа викладачів і студентів створюється народний хор, активним учасником якого стає і юнак із чернігівської Вертіївки Іван Зоценко. На Першому установчому соборі УАПЦ саме цей музичний колектив став основою регентського хору в Софійському соборі – головного осередку УАПЦ. З особливим захопленням і емоційним переживанням юний Зоценко слухає виступи головних провідників новоствореної церкви Липківського, Шараєвського, Чехівського, Дурдуківського, Мороза, інших активних учасників становлення УАПЦ. До цього ще слід додати повсюдну піднесену атмосферу національного пробудження, яка панувала тоді в українській столиці. Все це не могло не позначитися на формуванні головних життєвських орієнтирів, моральних і суспільно-політичних цінностей молодого людини.

У березні 1922 року Іван Зоценко несподівано перериває навчання в столиці й повертається у рідну Вертіївку. Причиною такою рішення могли стати матеріальні труднощі проживання в місті за умов непевної політичної обстановки.

На момент повернення додому, в батьковій хаті він застав великого гостя з Києва – єпископа Степана Орлика, який був присланий проводом УАПЦ для розв'язання питань із формування мережі УАПЦ у Ніжинській окрузі. Певний час, до облаштування свого побуту в Ніжині, єпископ мешкав у Зоценків.

Цілком очевидно, що саме під впливом єпископа Іван Зоценко пристає на пропозицію висвятитися в сан диякона цієї церкви. Адже саме в той час, коли ідеї УАПЦ активно поширювалися в українській глибинці, церква потребувала молодих, енергійних, патріотичних сил.

З 13 березня по 18 червня 1922 року працював дияконом при Ніжинському Благовіщенському соборі, який першим був переданий владою в розпорядження місцевої громади УАПЦ, а напередодні призначення в Данину був випробуваний на посаді священика цього ж собору та керівника соборного хору. Відтоді зарахований до складу священиків УАПЦ. Про це привіз у Данину посвідку від Ніжинської Окружної церковної ради УАПЦ за підписами єпископа Степана Оришка і членів ради.

До приїзду Зоценка в Данину українські автокефальні осередки вже існували в сусідніх селах. Зокрема у Лосинівці один із храмів очолював Петро Семенович Харченко, у Рівчаку-Степанівці – Леонтій Якимович Скрипець, у Макіївці – Сергій Савич Глотко. Із цими та й іншими священиками в Івана Андрійовича від початку складуться дружні стосунки.

До облаштування в своєму новому помешканні молоде священиче подружжя поселив у себе вдома Євмен Кошма.

День 15 серпня був пам'ятним для оця Івана не лише тому, що вважався датою початку його дорослого життя на новому місці призначення, а й тому, що рівно через рік – 15 серпня 1923 року тут, у Данині, в молодого подружжя Зоценків народився син, якого також назвали Іваном.

Місцем осідку новоприбулих громада обрала не знане обійстя священика Скорини в центрі села (воно доти перебувало в приватній власності його доньки, що мешкала в Ніжині), а церковну хату, що розміщувалася на території нинішнього рокитнянського парку неподалік озера.

Відразу по прибуттю в село новий священик попросився вступити до храму, в якому йому належало служити.

Яким же постав перед очима отця Івана Зоценка 15 серпня 1922 року знаменитий Данинський храм?

Українізована церква: погляд із середини

Найбільшою заслугою Українською автокефальною православною церквою було те, що вона, за влучним висловом митрополита Василя Липківського, перша й найвиразніше вшанувала українську літературну мову перед усім народом, зробивши її священною, церковною мовою, вознісши її саме в храмі з Попелюшки до рівня справжньої Цариці.

На таке високопочесне місце вознесла українську мову і данинська громада. У зміненому й доповненому «Статуті Автокефальної Православної Парафії в с. Данина Ніжинської округи Чернігівської губернії», який члени громади розробили разом із новим священиком отцем Іваном Зоценком у травні 1924 року, з'являється окремий пункт – «Вживання української мови в час Божих служб». У цьому місці зазначено таке: «Позаяк того, що **вже майже три роки** як Служба Божа проводиться в нашому храмі на нашій народній, для віруючої людности цілком зрозумілій, українській мові – постановили і надалі провадити відправу Божі служби на нашій рідній українській мові» [17, арк. 11].

Для внесення цього доповнення до статуту скликали 1 червня 1924 року спеціальні збори всіх членів УАПЦ, де й проголосували одностайно за цей пункт. Головою тих зборів був Іван Маркіянович Подоляк, а писарем Яків Миколайович Дворський, підписи яких стоять на цьому документі [17].

Проте, на наш погляд, навіть не мова була найбільшою заслугою цієї церкви. Було масштабніше й важливіше. За час, що проминув після так званого возз'єднання України з Росією 1654 року, церква в нашому краї вперше стала будуватися на національному ґрунті. Це означало, що вона без боязні й оглядки на всіляких чужинських прикажчиків, опричників та й своїх безбатченків підносила національну свідомість, національну гідність, національні почуття свого народу; що вона відкрито виступила проти малоросійства, хохляцтва, зрадництва, запроданства й зневаги усього того, що виявляє ество народу, його душу, його святощі. Таким чином, церква нарешті наворотала кожного до власних витоків, до зраженої материзни.

У конкретних данинських реаліях це яскраво проявилось передусім в оздобі храму. Перше, що зробили данинці на прохання молодого священика, прийшовши другого дня готувати храм на богослужби «по-новому», так це познімали з ікон рушники з російськими двоголовими орлами та написами «Боже, Царя храни!» Натомість поносили до храму все найкраще, що втілювали довгими зимовими вечорами в своїх дивовижних вишивках-узорах. Уперше милували в храмі мережані барвистими чорно-червоними хрестиками дорогі серцю кожному написи: «Боже великий, єдиний, нам

Україну храни», «На щастя, на долю», відомі Шевченкові фрази на кшталт «Боже милий, світе тихий, моя Україно!»

Богослужби по-новому

Від початку відновлення богослужб селяни не могли не звернути увагу на незвичні досі вставлення в «поминальному» блоці літургій: урочистий молитовний спомин про Тараса Шевченка.

З нововведень у щонедільних літургіях – повна заміна московського співу українським. Храмний хор швидко розучує багато колядок, щедрівок, кантів, що базувалися на українському мелосі. Згадали про Бортнянського, Веделя. Запроваджується церковний спів за новими літургіями, кантами, колядками молодого талановитого українського композитора Кирила Стеценка. Як відомо, він, вихованець Київської семінарії, протоієрей, без вагань привітав постання УАПЦ, радо увійшов до складу центральної православної церковної ради, сам очолив одну з українських парафій у селі Веприк на Васильківщині. На жаль, тиф передчасно скосив молодий талант – помер у квітні 1920 року.

Ще одним музичним обличчям цієї церкви став талановитий композитор Микола Леонтович. Син священика з Поділля, він вихором піднісся на хвилі національного відродження в Києві, очолив хор Микільського (Мазепино) собору. Без його талановитих обробок не обходилася жодна літургія в храмах УАПЦ. Кажуть, послухати його кант Почаївській Божій Матері «Ой зійшла зоря» у виконанні Данинського церковного хору спеціально приїздили такі ж хористи з Ніжина. За оцінками фахівців, цей твір Леонтовича українізував українців більше, ніж усілякі промови. Життя цієї обдарованої особистості обірвали вороги українського відродження: його застрелили в січні 1921 року, коли він їхав із Києва у гості до батька на Різдво.

Ось слова митрополита Липківського, які найкраще характеризують усе те нове, свіже, неординарне, що запровадили священики цієї церкви до храмів разом зі своїми парафіянами: «Майже кожна парафія має свого композитора і співає в церкві їхні твори, майже в кожній парафії є свої поети, що церковні події свого села описують досить дотепними віршами. Це вже загальна відміна кожної української парафії: гарні художні й народні хори, скрізь майже свої самоуки диригенти, своя особиста співоча творчість» [5, с. 128].

На непересічні музичні здібності тамтешнього священика звернула увагу комісія, що була послана в Данину Ніжинською Окружною Церковною Радою 10 серпня 1929 року для вивчення місцевого церковного життя. В «Акті обслідування парафіяльного життя в с. Данині» йдеться про таке:

«Взаємовідносини між причетом і парафіяльною радою гарні, парафія проводить своє життя повнотою духа організованости. У цьому допомагає очевидна працездібність настоятеля священика Івана Зоценка, який спрямовує вміло свою діяльність на справу підняття свідомости серед вірних. Хор у парафії є одна із ланок музичної діяльности о. Зоценка, що має свої музичні властивости і здібности до цієї церковної творчости, яка в нашій Україні мало поширена. Його музичні твори дійсно можуть бути пристосовані до наших церковних хорів у парафіях. Колорит мелодій суто церковний і при виконанні його справляє на людей-вірних релігійний настрій. Свою збірку церковних творів ним було надіслано до культурно-освітньої комісії Всеукраїнської православної церковної ради, але вона віднеслась навіть легковажно, замість того аби підбадьорити молоду музичну особу на майбутнє – студіювати свою здібність і звершенствувати» [1, арк. 2-4].

На завершення цього документа голова комісії звертається до керівництва Окружної Церковної Ради з переконливою пропозицією «взяти під свій захист творчість о. Зоценка». Йшлося про те, аби поширити його музичні твори у відповідні музичні установи, видати ноти з текстами накладами, достатніми для поширення в церквах округу. Залишається лише пошкодувати, що історія не пощадила жодного з творів цього молодого й талановитого данинського композитора. Хтозна, якби суспільно-політичні обставини життя виявилися сприятливими для формування та розросту

молодого таланту, мали б українці в особі молодого данинця отця Івана Зоценка ще одного знаного на всю державу музиканта рівня Кирила Стеценка чи Миколи Леонтовича, а національна музична скарбниця поповнилася б низкою оригінальних творів.

З епістолярії священників

Цінні відомості про участь данинців у розвитку автокефального руху на Чернігівщині віднаходимо в епістолярії Ніжинської Окружної Церковної Ради. Йдеться про листи до Ніжина самого отця Івана Зоценка або листи священників, у яких йдеться про данинського настоятеля.

Листи ці розпорошені в різних архівних теках: у «Персональній справі священника о. Івана Андрійовича Зоценка» Ніжинського окружного адміністративного відділу, в «Акті обслідування парафіяльного життя в с. Данині. 10 жовтня 1927 року», в «Довідках, списках та інших документах служителів культу Ніжинського округу».

Три листи о. Зоценка адресовані до єпископа Ніжинського УАПЦ Олександра Червінського. Вони датовані 2 січня 1927, 3 січня 1928, 11 травня 1928.

Між рядками цих листів не лише проглядаються риси характеру молодого священника, а й містяться його погляди на тогочасну церковну ситуацію, міркування щодо розбудови УАПЦ, зокрема важливості налагодження проводом церкви випуску друкованої продукції та її поширення в сільських парафіях. Йдеться також про журнал «Церква і життя».

Звертає на себе увагу відвертість і щирість молодого людини, її жага до пізнання, бажання зробити більше корисних справ своїй церкві, парафії, високий патріотизм, віра в щасливий завтрашній день українців, готовність переборювати труднощі.

Про основного адресата листів – єпископа Олександра Червінського – в літературі знаходимо мало свідчень. Відомо, що провід церкви прислав його на підсилення Ніжинської Окружної Церковної Ради в грудні 1925 року. Заарештований НКВС 31 грудня 1932 року. Подальша доля його невідома.

Перший лист із Данини до єпископа Олександра датований 2 січня 1926 року. У ньому – запрошення взяти участь у храмовому святі села 9 січня – на третій день Різдва Христового. Це, як відомо, день першого мученика за віру христову архидиякона Степана. У пам'ять про цього апостола, на честь якого було названо перший Данинський храм, і встановлено віддавна в цьому селі храмове свято.

Отець Іван давно мріяв про те, аби одну з урочистих служб у Данинському храмі очолив єпископ УАПЦ. По сусідству з Даниною на північно-західний бік (Володькова Дівиця, Талалаївка, Кропивна) парафії належали до московської церкви, й тамтешні селяни уважно прислухалися, що і як відбувається «в автокефалів». З огляду на це, наголошує отець Іван до Ніжинського єпископа, «Ваша присутність в нас дуже і дуже бажана і потрібна». Наприкінці листа – приписка: «П. С. Підвода буде вислана на другий день Різдва. Дуже просимо сповістити куди? Ваші парафіяльна рада і священник Іван Зоценко. с. Данина. 20 грудня ст. ст. 2 січня н. ст.» [8, арк. 1].

До цього листа додана накреслена від руки автором листа схема розміщення Данини між Ніжином, Носівкою, Володьковою Дівицею, Шатурою та Лосинівкою із зазначенням кількості верст до цих населених пунктів.

Є всі підстави стверджувати, що урочисту храмову службу в Данинському храмі на третій день Різдва Христового, 9 січня 1926 року, таки очолив єпископ Ніжинський Олександр Червінський, і данинці запам'ятали той день його єпископським благословенням та палкою проповіддю. Адже на листі – такий текст резолюції: «Відбулась урочиста великопостна служба Божа згідно прохання» (Там само).

Досить важливу проблематику з життя церкви порушив данинський священник у наступному листі до єпископа від 3 січня 1928 року. Йдеться про інформаційний голод сільських священників та прихожан парафій УАПЦ. Ставши активним читачем головного друкованого періодичного органу церкви журналу «Церква і життя», молодий священник з нетерпінням очікує з Ніжина кожного наступного числа цього нового українського видання:

«Нетерпляче жду числа 5, – йдеться у цьому листі. – Я надіслав до ВПЦР передплату до кінця 1927 року, але одержав невеселе сповіщення, що журнал припинився, і хто знає, коли вийде слідуючий номер. А тепер, як видно буде журнал виходити з Харкова, не знаю, чи переведуть мої гроші до Харкова? А як дуже хочеться до Різдва одержати Різдвяний журнал!» [9, арк.7].

Отець Іван звертає увагу єпископа на відсутність у селі буд-яких книг українською мовою. У храмових книжкових шафах – десятки московських, петербурзьких видань про російську церкву, російського царя, російське православ'я. А де ж українські видання? На це запитання сам дає відповідь:

«Взагалі, моя думка така, коли б ВПЦР випустила дешевих Євангелій, молитовників і те інше, популярних і взагалі потрібних для віруючих книжок, да щоб дешевих, а ми б кожну по 10 (чи 100) взяли б накладки і це було б хороше і для вірних, і для видавця» [9, арк.7].

Отож він висловлює готовність організувати в селі продаж українських книжок. Єдина умова – аби дешевих, бо в людей зайвих грошей у цю скрутну пору бракує, але він певен, що селяни братимуть книги рідною мовою, якщо будуть написані популярно та коштуватимуть недорого. Про це він пише так:

«Передайте для мене на продаж, у Вас там я бачив є «Закон Божий». Передасте скільки є примірників, указавши ціну (тільки щоб невелика), то я може продам їх тут – що продам – гроші Вам надішлю, а як не всі, то все рівно у вас вони лежать без діла. А коли б були молитовники, то ї їх би дуже треба – є запрос. Коли у Вас нема, то якось достаньте з Києва, бо і отець Петро (священик із Шатури. – **М. Т.**) казав, що і в його парафії бажують, то ми може хоть на книжках як-небудь би підтримали наш видавничий відділ» (Там само).

У цьому листі й прохання особистого характеру, але теж стосується книжок: «Щиро прошу Вас, Всечесний Отче, замовити мені новий збірничок промов, а також і календаря на 1928 рік. А також, коли є у Вас «Св. Мінея», то передайте нам пока у борг, а ми після свят надішлемо вам гроші».

Будучи захопленим книжником і глибоко вірячи, що друковане слово має велику виховну силу на селі, отець Зоценко піднімає цю тему і в наступному листі до єпископа Олександра 11 травня 1928 року: «Спосіб передати книги на село, на мою думку, цілком підходящий – накладною платнею. Не думаю, щоб хто відмовився. Хай надсилають і баста, може ще вдасться подешевити, аби поширити книжки» [9, арк.8].

Данинський священик був дуже ретельним у виконанні будь-яких фінансових зобов'язань перед церквою, про що засвідчують ось такі фрази з його листів: «Я свій борг 3 крб. передам Вам, а Рада і дяк обіцяють надіслати святками чи після празника, а зараз просимо вибачити і подождать» (арк. 7); «Надсилаємо Вам 18 крб. грошей. Це – від парафіяльної ради з травня 1927 р.» [9, арк. 8].

У деяких листах віднаходимо «посили» про непрості побутові умови з життя священика сільської глибинки. З листа від 3 січня 1928 року: «Не знаю, чи Ви розберете моє царпання і думки, бо у хаті холодно, саме вимазали хату, усе розкидане, пишу на табуретці, і змерз, аж тремтю.., то так і написав».

А ось коротка записка, адресована окружному благовісникові (відповідальному працівникові Консисторії) отцю Івану Кис-ну (так в оригіналі. – **М. Т.**). У ній йдеться про неможливість прибуття на нараду в Ніжин. Причина була давно відомою по цілій околиці – «непрохідна і непроїзна данинська грязь», що століттями супроводжувала мешканців цього села через його розташування в болотистій западині пониззя річки Дівиці всю ранню весну і пізню осінь: «Сповідіаю Вас і прошу вибачити мені, що я не можу явитись на засідання Окрцеркрани своєчасно, бо, по-перше, через хворість, а по-друге, не можна ніяк через грязь ні виїхати, ні вийти з села. Треба верст 5-6 брести водою та гряззю. При першій можливості приїду. З любов'ю до Вас – свящ. І. Зоценко» [9, арк. 4].

Підкупляє в цих листах прямота і відвертість данинського священика, його ще юначий і щирий максималізм, відсутність будь-якої боязні висловлювати відверто свої думки, навіть якщо вони критичні. Ось приклад.

Провід церкви періодично надсилав парафіяльним священикам тексти проповідей, створених у Києві богословами старої школи. Нерідко виклад таких текстів був настільки тяжким, незрозумілим, «залізобетонним», що переповідати його для сільських прихожан було непросто. І про це відверто відважився сказати єпископові молодий священик: «Тепер про недоліки. Нам, сільським священикам, треба промови на кожне свято й неділі, тільки не такого важкого стилю, як написав Всечесний о. Нестор на Паску. На село треба, хоч і про високу матерію балакаєш, а по-простому, простими виразами» [9, арк. 8].

Оця його оголена відвертість, нестримне шукання істини, довіра до людей, щира наївність, безмірна допитливість ставали тими рисами характеру, які в той буремний час були не просто не модними, не витребуваними, а й у багатьох випадках – небезпечними. У зв'язку з цим варто звернути увагу на один епізод із біографії священика Зоценка, який мало не коштував йому кар'єри, що так успішно розпочалася в Данині.

З метою розколу УАПЦ, спонукати до виходу з неї селянських мас, більшовицька влада наприкінці 1927 року запустила проект створення в Україні так званої «української обновленської церкви». На Чернігівщині роль такого обновленця-розкольників охоче взявся виконувати колишній автокефаліст єпископ Філарет. Звичайно, що допитливий і ще не загартований життям отець Іван Зоценко вирішив поцікавитися, що ж то за церква. Так він пішов на одну зі служб обновленців у якомусь селі, про що стало відомо керівництву Окружної Церковної Ради.

Занепокоєне загрозою можливого «розброду й хитань» у підпорядкованих УАПЦ парафіях керівництво відреагувало відразу. Воно доручило старшому і досвідченому священику, настоятелю Рівчацького храму отцю Миколі Красину провести бесіду з данинським священиком, яка б давала можливість з'ясувати його релігійні й політичні орієнтири. Священик Красин 20 грудня 1927 року письмово повідомив єпископа Олександра Червінського про результати такої бесіди. До речі, до тієї бесіди був запрошений ще один священик УАПЦ Петро Харченко.

Текст цього листа слід навести повністю, оскільки він проливає світло на непросту ситуацію, що складалася в УАПЦ на кінець 20-х років:

«Згідно доручення Окружного Церковного Собору, я перевів бесіду з священиками о. Іваном Зоценком та Петром Харченко з приводу в'яснення відношення їх до нашої церкви. Обидва зауважували, що думку вони свою не раз нібито висловлювали. Запевняють, що вони належать до нашої церкви: на службах Божих поминають нашого митрополита, Вас та Церковну Раду.

Що ж торкається завітання їх до обновленого єпископа Філарета, то пояснюють тим, що цікавились ближче ознакомитись із обновленою церквою, під час невиразного становища нашої церкви. Обидва і тепер мріють про об'єднання церков, навіть коли б до цього прийшлося «доповнити» благодать, про «повноту» якої більше мріє о. Зоценко. – Свящ. М. Красин. с. Рівчак» [14, арк. 5].

Не підозрюючи навіть після тієї бесіди, яка темна хмара нависала над його молодю долею, отець Іван Зоценко і далі в своєму листуванні залишається вірним своїй відкритості й щирості в стосунках з іншими. Ось фрагмент його листа до єпископа Червінського від 3 січня 1928 року – через кілька днів після тієї насторожуючої співбесіди з рівчацьким священиком. Тут лиш натяк на ту свою «дитячу хворобу», яку можна назвати наївністю й відсутністю житейського досвіду: «Любий Отче Олександр! Дуже вдячний Вам за ті інформації і взагалі за Ваше листування до мене, за те, що Ви мене ще не зовсім забули. І не забувайте, бо я того не заслуговую. Що я трохи був ... переболів... про це опісля побалакаю з Вами на самоті.. Але я шукав, мучився і знайшов...».

В іншому листі: «А моя думка така, що я і зараз стою за з'єднання всіх християн в Христі, але і себе не дати вдарити лицем у грязь, своє захищати, про своє дбати всіма силами, а до других мати Христове відношення».

У пору того непростого становлення і змужніння молодий священик, що ставав особистістю в досить непростих умовах, як ніколи, потребував чистієї дружньої поради, батьківської допомоги й, можливо, опіки. Це дало б змогу розвіяти б сумніви,

навести лад розбурханим думкам і почуванням, що чимраз частіше огортали ще зовсім юну голову. Тому з такою щирістю і звертається до єпископа: «Дуже б хотілося побалакати з Вами доволі. Та може дасть Бог колись приїду до Вас і... поговоримо про все...».

«Парафія побожна, настоятель невихований» – так про Шатуру

І ще одна сторінка з архівної справи. Цього разу вона пов'язана із Шатурою.

Як відомо з попередньої інформації, слідом за данинською громадою шатурська також вирішила українізувати свою парафію і пристати до УАПЦ. Щоправда, до такого рішення вони йшли... цілих п'ять років. Якщо данинці свою церкву українізували в березні 1922 року, то в Шатурі це сталося в березні 1927-го. Проте, на противагу данинцям, шатурянам не пощастило із священиками.

У березні 1927 року Округна Церковна Рада на письмове звернення шатурян прислала до них Павла Бойка. Він лиш кандитував на священика і ще не був висвячений. Нині важко сказати, чи не ця деталь була головною причиною того, що належного контакту новоприбульця із шатурянами на початку не було встановлено. Може, тому виною був дещо нестримний характер священика, його завеликі амбіції. Однак доводиться констатувати явний факт. На початку просте непорозуміння священика із місцевим головою церковної громади переросло у справжній конфлікт. І він виявився затяжним.

Розв'язати його на свою користь священик вирішив не через пошук особистих контактів із членами ради, не через налагодження власних місточків довіри з кожним прихожанином, а адміністративним чином – через керівництво окружцеркрази.

19 липня 1927 року із Шатури отець Павло Бойко надсилає до Ніжина листа такого змісту:

«До канонічного обрання у березні ц. р. мене призначено Окрцеррадою до Шатурської парафії. Щоб почути голос громади щодо обрання, а також і про утримання причту, я пропонував парцерраді скликати загальні збори парафіян на 17 липня н. ст., добувши на те дозвіл влади. Як виявилось, голова ради, який, ставши з часу українізації парафії без ухвали громади, не бажаючи давати звіту за минулі 4 роки, а разом з тим маючи бажання залишитися і надалі на чолі ради, порушуючи собороправність церкви української, всіма заходами старається припинити скликання громади, а головне, не хоче навіть і слухати про перевибори ради. Позаяк йому це удавалося за часи настоятельства свящ. Косинського, він гадає, що так воно мусить бути й надалі. Але ж бачучи, щире бажання парафіян у керуванні парафією, а також бачучи «причетниками» бажаних людей, а головне, знати – де, на що витрачаються їхні пожертви, я звичайно не можу залишити вповні законне бажання парафіян не задоволенним. Однак, не знаючи, яким чином можна примусити раду до цього, звертаюсь до Вас за допомогою в справі скликання загальних зборів, надіславши свого представника. Шатура. 19 липня 1927 року. Священик Павло Бойко» [22, арк. 4].

Цей лист у принципі не потребує коментаря. Його загальна тональність, категорична безапеляційність, завищеність самооцінки священика лежать на поверхні. Текст листа засвідчує, що в ньому навіть не відчувається спроб мирного полагодження конфлікту.

Округна Церковна Рада довго не наважувалася посилати в Шатуру перевіряючого, сподіваючись, що священикові все ж удасться самостійно вийти з конфлікту в гарній формі. Однак цього не слалося. Тому трохи більше ніж через рік, 8 серпня 1929 року, з Ніжина була направлена комісія для комплексного вивчення стану парафіяльного життя в Шатурському храмі. Комісію очолив Ніжинський благовісник отець Іван Кис-н. Він же, до речі, інспектував того ж місяця перевірку й Данинського храму, про що йшлося вище.

Те, що довелося побачити членам комісії в Шатурі, перевершило всі найгірші сподівання. Ось як описує голова комісії в Акті ситуацію, яка склалась в храмі під час проведення недільної літургії:

«На Літургії були присутні священики: прот. Евгр. Мозалевський, Сергій Глотко, Іван Зоценко Петро Харченко, Арс Пінчук.

Настоятель храму свящ. П. Бойко відмовився від участі в соборному служінні з огляду, що йому не було подано місця предстоятеля і цю демагогію підтримував також і Харченко, як кум його. Взагалі оці обоє отці старалися увесь час підірвати мій авторитет, провокуючи перед іншими панотцями.

Священик Бойко не користується пошаною своїх парафіян...

Таке нахабне відношення до представника Окруради і злісна демонстрація перед усіма було в рішучий засіб осуджено присутнім духівництвом, але одночасно з усім це потрібно віднести за рахунок його міщанської психології і невихованості, це було йому зауважено.

Парафії зауважено на хаотичний стан касової книги. Дано певні вказівки ведення її. Склад ради заслуговує уваги, бо прагнуть до церковної справи.

Висновок: парафія побожна. Настоятель невихований у своїх відношеннях і не авторитетний» [2, арк. 1].

У цьому акті задокументований і епізод публічного зневаження шатурським священиком свого данинського колеги. Ось як це відбувалося: «Отець Бойко не визнав своїм близьким старшим собратом-благовісником священика Івана Зоценка, принижуючи його авторитет серед вірних парафії, паралізуючи гарні почуття вірних до о. Зоценка, який своєю чемністю і поведженням викликав у них повагу» [2, арк. 2].

На цьому акті – резолюція червоним чорнилом єпископа УАПЦ: «Запропонувати Бойку з'явитися на засідання ОЦК, що відбудеться для дачі спростовання по змісту... В разі неявки дати пояснення в листовній формі. Нагадати, що за невиконання буде відповідати. 19.08 1929» [2, арк. 2].

За документами не вдалося встановити, чи виконав цю вказівку окружного начальства шатурський священик. Відомо тільки, що після тієї комісії в Шатуру за дорученням Окружної Ради був посланий для втихомирення громади отець Феодосій, але він ні з чим повернувся до Ніжина. Була ще думка послати в Шатуру отця Івана Зоценка. Однак у цьому випадку він вчинив уже по-дорослому – відмовився вникати в справи сусідів. Про це довідуємося з його листа Окружному благовісникові отцю Івану Кис-ну.

Оцінюючи ситуацію, що склалася в Шатурі, данинський священик пише:

«І так, отець Феодосій катає назад. Перешкод багато... Кажуть, рада ніби негодяща. Може, й так... Можна других вибрати, коли знайдуться у цей «легкий час». Отець Павло таки, як видно, зі своєю матушкою наробив і до, і після добре... Про це вам розкаже о. Феодосій. На мою думку, ще раз треба вивчити стан справи. А по сьому ви пожертвуйте собою і цієї підводою, що привезла о. Феодосія, приїдьте в Шатуру, підемо в храм зо мною і побачите, чим там пахне, хто і що винен. А я при такому положенню сам сувати носа не рішаюсь...» [10, арк. 10].

В останніх листах із Данини прочитується все менше оптимізму і віри. Все більше відчувається напруга й тривога за неясний завтрашній день.

Ось характерні фрази: «Просимо нас вибачити за мовчання.., бо ви ж самі повинні бачити, як нас... давить... важко дихати»; «Не знаю, що робить? Сили падають...»

У Києві почалися арешти проводу УАПЦ.

Утиски починалися «зверху»

У січні 1924 року виповнювалося перші п'ять років від часу прийняття урядом Української Народної Республіки закону про автокефалію, тобто незалежність Української церкви.

Незалежність цю можна було тлумачити у вузькому і широкому розумінні. З одного боку, малося на увазі її відмосковлення, повернення до давніх українських традицій, які були притаманні Київській церкві до її не в канонічний спосіб підпорядкування Москві. З іншого боку, така незалежність стосувалася принципових ідеологічних чинників: ця церква чітко окреслювала в своїй діяльності підтримку ідеї національного відродження українців та їхньої самостійної незалежної Української держави.

До пори, коли український автокефальний рух поступово ослаблював традиційну в Україні церкву російської орієнтації, такий процес грав на руку безбожній більшо-

вицькій владі. Адже оголошена її кремлівськими керманічами ідеологія так званої диктатури пролетаріату не визнавала будь-якої добротворчої праці на національному ґрунті. Все проголошувалося нічиім, спільним, інтернаціональним; натомість, усе особистісне, національне нівелювалося.

Однак неконтрольований процес розросту структури й підвищення авторитету УАПЦ не міг не насторожувати владу. Розправившись остаточно з ненависною УНР, ця влада вирішила взятися і за її найважливіший чинник існування та ствердження на українських теренах – національну церкву.

Початки утисків розпочалися якраз у цю пору розквіту церкви. 30 липня 1926 року за вказівкою центрального проводу НКВС арештовують першоієрарха церкви митрополита Василя Липківського, другого дня опечатується канцелярія Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Церкві висувається звинувачення в тому, що вона – «націоналістично-шовіністична», «антирадянська», «контрреволюційна» [5, с. 151, 152].

Остаточно залякати, витравити «петлюрівщину» із позитивної свідомості українців вирішено було за допомогою сфабрикованих двох гучних політичних акцій: процесу «Спілки Визволення України» (СВУ), де УАПЦ відводилася чи не провідна роль, та скликання на 28-29 січня 1930 року так званого ліквідаційного собору цієї церкви. Усуненого за вимогою влади митрополита Василя Липківського було посаджено на початку під домашній арешт із заборобою служити в церквах. У лютому 1938 року його арештовує НКВС і вивозить із Києва в невідомому напрямку. Більше відомостей про подальшу долю митрополита-мученика за віру невідомо.

Невидимий наступ на селі

Ситуацію в низових структурах УАПЦ переконливо прояснює сам митрополит, який в умовах арешту взявся за створення правдивого літопису своєї церкви: «Комуна в останні часи повернулася лицем до села, опановує українське селянство, усупільнює і українську землю і селянські коні, і корови, і самих селян під своєю диктатурою, заводить радгоспи, колгоспи, без попів, без церкви, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу. Самих попів... цілими гуртами жене до зрікання сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видавання часописів, книг релігійного змісту. І взагалі, цілком нищить і релігійний, і національний дух українського народу, робить духовну руїну, а коли робить, то й зробиць» [5, с. 216].

Цей маховик сповна запуситься дещо пізніше. А поки що влада тихо почала готувати ґрунт для посиленого наступу.

Виділимо тут кілька головних напрямків цього наступу.

1. Зміна законодавчої бази, запровадження жорсткіших умов щодо реєстрації нових громад

На початку 1924 року в села надходить вказівка терміново готувати документи для перереєстрації церковних громад УАПЦ та внесення змін до статутів. Що це були за зміни? З'ясуємо їх на основі порівняння двох варіантів статуту Данинської української громади – від 1921 і від 1924 року. Так, у новому статуті членів церковної ради змусили в районі додати підрозділ VI із цілковито конкретним заголовком: «Порядок ліквідації парафії». Причини, за якими парафія могла бути ліквідована, «прописувалися» такі:

- по постанові губвиконкому або НКВС;
- по постанові загальних зборів парафії;
- через арешт частини членів парафії або коли кількість членів товариства складе менше за 50 чол. [21, арк. 9 зв.].

Цілковито очевидно, що влада все ж розраховувала передусім на добровільний відтік членів церкви. Хоча заздалегідь заготувала варіанти і з арештами та залякуваннями.

У цьому ж варіанті данинського Статуту – ще одне нововведення про церковне майно: «На випадок ліквідації парафії, все майно, що перебуває в користуванні парафії, повертається місцевому совіту по інвентарному опису особливими уповноваженими, які обираються для цього ліквідаційними зборами парафії» (Там само).

2. Збір «компромату» на кожного священика

Повсюди заводяться особові справи на священиків сільських парафій та поступово накопичується в них будь-яка «компрометуюча» інформація. Всі ці справи акумулювалися в Ніжинському окружному адміністративному відділі. На кожного священика заводилася персональна картка, де для обов'язкового заповнення передбачалися, окрім загальної інформації про місце, час народження, освіту, ще такі графи: які посади займав під час служіння в УАПЦ, чи був під судом церкви чи держави, поштова адреса. Окрім такої кількосторінкової анкети, до справи підшивалися інші важливі документи: листи, довідки, акти. Так, в особовій справі данинського священика Івана Зоценка прошнуровано 10 аркушів (20 сторінок) [22а].

27 грудня 1929 року з грифом «таємно» до Ніжинського окружного адміністративного відділу надходить вказівка створити загальні списки зареєстрованих «осіб релігійного культу» за кожним районом окремо – нібито для обкладання цих осіб податками. До 23 січня 1930 року такі списки були вже готові. До них потрапили зокрема: по Лосинівському району: 9 священиків, 5 дяків та один проповідник, по Ніжинському – відповідно 12, 10 і 1. По Носівському району ці показники виявилися найбільшими: 16 священиків, 10 дияконів і навіть один єпископ (із Носівки – Степан Максимович Проценко) [4, арк. 6-7].

Нас цікавлять прізвища у розрізі окремих сіл. По Данині зазначені три особи: два священики та один дяк. Із священиків, окрім відомого уже нам Івана Андрійовича Зоценка, вперше з'являється й інший – Мехтод Архипович Давидюк. Дяк – Герман Прокопович Никитченко. Цікаво, чи були два останні данинцями, чи присланими, про це іншої, детальнішої, інформації в архівах, на жаль, не виявлено.

Скандального шатурського священика Павла Бойка в цьому списку не віднаходимо. Натомість по цьому селу значаться двоє: священик Захарко Ількович Мандрика та дяк Левко Іванович Харченко. Це лиш засвідчує, що провід УАПЦ устиг до кінця 1929 року замінити в Шатурі отця Бойка на Мандрику.

3. Конфіскація церковного майна

Від кінця 20-х років влада таємно видає циркуляри та розпорядження НКВС про закриття церков та фактичне грабування належного громадам майна. Наскільки це робилося цинічно, грубо, під прикриттям нібито «численних і переконливих вимог трудящих», можна продемонструвати на прикладі знесення дзвонів із храмів міста Ніжина у грудні 1930 року.

Архівний документ переносить нас до зали засідань Ніжинської міської ради 3 грудня того ж року. Слухається питання: «Про виклик Самарської міської Ради та постанови низки робітничих, селянських організацій, трудової інтелігенції та зборів червоноармійських частин з вимогами про негайне зняття дзвонів з усіх церков Ніжина».

Нинішній думаючий читач відразу ж запитав би: шановні, а при чому тут Самара? Яке їм діло до церковних дзвонів нашого старовинного Ніжина? Питання без відповіді. Бо тодішній владі слід було мати привід. Не було б «звернення трудящих» із Самари, «притягнули» б із Мурманська, Норільська чи Саратова. Постанова Ніжинської міської Ради вже була заздалегідь заготовлена. Слід було її лише «від імені трудящих» затвердити. Стилїстику архівного документа зберігаємо:

«Ухвала: Усе організоване населення Ніжина на різних зібраннях, як наприклад: Міська жіноча конференція, Нарада загальних зборів професійних будівельників, Робоча спілка кустарів, Секція наукових робітників, Міські жіночі делегатські збори і ін. – рішуче вимагають зняти дзвони з усіх церков м. Ніжина з тим, щоб передати їх на підсилення індустріалізації, зокрема, на виковку тракторів для Ніженської округи. Працюючі Ніжена усвідомлюють неприпустимість залишати надалі в руках служителів культу того майна, що здобує експлуатацією працюючих, і уперто вимагає використати його й повернути на зміцнення нашого господарства.

Беручи до уваги це бажання й уперті вимоги робітників, червоноармійців та трудової інтелігенції м. Ніжена, пленум міської ради доручає Президії провести зняття

дзвонів з усіх церков м. Ніжина до 15 січня б. р. й просити Окрвиконком затвердити цю увалу. Голова Мартинюк. Секретар Крупко» [15, арк. 2].

По суті це рішення Ніжинської Ради місцеві «слуги влади» сприйняли як заклик «володарювати й грабувати». Що й почалося в окремих селах. Однак недовго. Здійснена в Ніжина наруга над пам'ятками історії виявилася настільки цинічно-абсурдною, що на неї не могла не відреагувати центральна влада. Із тодішньої столиці України Харкова у березні того ж року в усі округи відправляється поштовим телеграфом із грифом «Цілковито таємно», за підписом керівника НКВС Балицького, роз'яснення такого змісту. Текст подаємо мовою оригіналу:

«В святы с извращениями по воросам отделена церкви от государства, предлагаю руководствоваться следующим. Прекратить практику закрытия церквей в административном порядке, фиктивно прикрываемом добровольным желанием населения возбуждать ходадайство о закрытии церквей. Лишь в случае действительного желания подавляющего большинства крестьян и не иначе как с утверждения центра, пре-дупредив низвой аппарат. На издевательские выходки в отношении религиозных чувств буду превлекать виновных к строжайшей ответственности. Балицкий Марта 1930» [26, арк. 4].

Проте і в цьому випадку, який лиш формально вказував на те, що правда може перемогти, влада лукавила. Уже через кілька днів після відправки за підписом голови НКВС телеграми це ж відомство розсилає на місця роз'яснення. За цим роз'ясненням зовсім не йшлося про припинення кампанії публічного шельмування церкви та закриття окремих парафій. Навпаки, це владою й надалі підтримувалося, однак із дотриманням певних формальностей. Головне в цих формальностях – роз'яснення населенню правильності політики партії та проведення перед закриттям церков публічних зборів тих же трудящих:

«У зв'язку з запитами деяких округ про порядок вилучення дзвонів НКВС повідомляє: вилучення дзвонів з існуючих молитовень належить провадити таким порядком, як закриття молитовних будинків, тобто після проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед даного місцевого населення, зокрема треба вимагати, щоб це питання ставити на зборах КНС (комітету незаможних селян. – *М. Т.*). Жінок і обов'язково на загальних зборах виборців та по можливості збирати підписи серед місцевого населення» [28, арк. 9].

Хотілося б привернути увагу на ще один цинічний документ доби, віднайдений у архіві. Йдеться про пошук правди селянами у питаннях необґрунтованого закриття церков. Правду віддавна прийнято було шукати в столицях. От і до Харкова посунули наприкінці 20-х років з усіх-усюд ходоки-доїзники із слізними чолобитними. Їх було так багато, що, керівництво НКВС змушене було надіслати до всіх окружних виконкомів листа такого змісту. Він теж проходив у канцеляріях адресатів із грифом «Таємно»:

«За останній час у зв'язку з загальним посиленням руху по закриттю молитовних будинків, до столиці приїздять багато людей зі скаргами, гадаючи, що справа буде в центрі розв'язана в один або два дні в їх приступності. Таке міркування в багатьох випадках помилкове... Делегатам приходиться затрачати час і кошти, повертатися назад без результатів.

Таке явище НКВС вважає за цілком ненормальне і щоб надалі уникати таких випадків, пропонує Окрадмінвиконкомам:

По-перше, ні в якому разі справ про закриття молитовних будинків на руки делегатам не видавати, а пересилати поштою.

По-друге, з'ясовувати делегатам на місці про недоцільність їх поїздок до центру разом із справою та що вирішення справи зовсім не залежить від того, чи будуть на той час вони в центрі, чи ні. Заст. накоркомвнуправ УСРР Якимович» [11, арк. 2].

4. Обмеження священників та їхніх родин у громадянських правах

На основі закону про відокремлення церкви від держави усі культові працівники (а до цієї категорії громадян відносилися священники, дяки, диригенти церковного

хору) отримували «Картку службовця релігійного культу». Їхні діти позбавлялися права навчатися в школах, а самі вони не мали права купувати в державних крамницях продуктів та одягу. Поштовому відомству передано негласну вказівку не пересилати будь-яку релігійну літературу.

Проти так званих релігійних пережитків та їхніх носіїв чим далі посилювалася величезна пропагандистська машина: по лінії освітніх і навчальних закладів, партійних, комсомольських комітетів масово практикувалися такі заходи як антирелігійні диспути, антирелігійні карнавали, бесіди, лекції, драматичні сценки, а то й цілі спектаклі.

Приводом для переслідування місцевого священика ставали доноси, які всіляко підтримувалися, в тім числі і в середовищі самих священиків. Часто таких підкупувала сама влада: аби втриматися на поверхні, деякі слабкодухі працівники культу «топили» безневинного колегу.

У подібних ситуаціях священики, особливо після закінчення процесу СВУ, в умовах фактичної відсутності проводу своєї церкви, аби врятувати себе і сім'ю, змушені були покидати релігійну громаду. Про цю тенденцію, що намітилася в селах Ніжинської округи на початок 30-х років, довідуємося із службової записки Ніжинського окружного адміністративного відділу за №739 від 20 червня 1930 року, надісланої в Харків на адресу Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. Ось витяг із цього документа:

«Розпад релігійних громад в Окрузі мав місце в українській автокефальній орієнтації з причини відходу від Української церкви духівництва. У зв'язку з процесом СВУ й зараз після закінчення процесу від українських громад почали надходити клопотання про перереєстрацію їх на старослов'янські. Залишилася дуже незначна частина українських автокефальних релігійних громад зі своїми служниками культу, які орієнтуються на який український церковний центр на чолі з єпископом Мадушкевичем» [12, арк. 49].

Влада жорстоко розправлялася з тими, хто відважувався чинити опір такому знуцанню над почуттями віруючих. Так львівська газета «Діло», що виходила до 1939 року на українській території, підпорядкованій Польщі, повідомляла в числі від 24 грудня 1930 року таке: «У Миколаєві розстріляно священика Павленка і селян Біяна, Диненка та Клименка за те, що спротивлялися большевикам, коли ті хотіли забрати із дзвіниці церковні дзвони» [25].

Ще одним ганебним кроком влади щодо остаточної дискредитації УАПЦ стала чітко спланована нею й активно підтримувана місцевою пресою кампанія зречення.

Примуси зречення на сторінках преси

У наших архівах досі перебувають непрочитаними сотні й тисячі промовистих документів тієї доби, які проливають світло на інспірований і чітко спланований московським більшовицьким урядом геноцид українського народу. Цей геноцид чітко «прочитується» сьогодні зі сторінок таких документів у різних його проявах. Один з них – публічна, через публікацію різних покаяльних листів та «признань», кампанія зречення від своїх релігійних переконань, від рідної Української церкви. А нерідко – й від батька, чоловіка, друга.

Уперше оприлюднюємо ось цей лист від Народного комісаріату внутрішніх справ (Адміністративне управління по частині культів) – з Харкова – до Ніжинського Окружного адміністративного відділу від 15 жовтня 1929 р.:

«Для вивчення питання про служників культу, що зреклися від сану, прохаємо надіслати до НКВС (інспектурі культів) за вільною формою та змістом матеріали: характерні заяви або їх копії про зречення від сану, що подавали священики культу до Окрадмінвідділів та редакцій газет, особливо за таким змістом, де вони негативно висловлюються про релігію, викривають її контрреволюційну сутність або освітлюють негативні сторони діяльності релігійних громад та служників культу. Одночас повідомте про факти, коли зречення від сану було прилюдним – в молитовному будинку під час служби або на загальних зборах громади. Якщо є можливість, надішліть 2-3 фото зрікшись від сану. До 10 листопада» [6, арк. 78].

Зміст цього листа із грифом «Таємно» засвідчує, що влада серйозно готувалася до

дискретизації не лише УАПЦ, а й всієї наукової та релігійної інтелігенції України в рамках політики геноциду цілого українського народу. Як відомо, повністю сфабрикований показовий процес СВУ відбувався в Харківському оперному театрі від 9 березня до 19 квітня, за результатами якого 19 діячів українського відродження було засуджено до розстрілу, близько 200 – до концтаборів [29]. Отож владі потрібні були бодай якісь факти з місць. Такими бачилися покаянні листи.

Була проведена потужна кампанія з організації друкування таких листів на сторінках місцевої преси. У Ніжинській окрузі роль головного організатора такої кампанії відводилася окружній газеті «Нове Село». Починаючи від лютого 1928 року, сторінки цієї газети рясніють подібними зізнаннями.

Коли їх читаєш один за одним, складається враження, що перед очі людини клався єдиний зразок, за яким вона підставляла лише своє прізвище та адресу. Усі ці тексти публікувалися під однаковими заголовками: «Зречення» або «Зрікаюся сану». Ось кілька прикладів:

Число №227 від 17 лютого 1928 року:

«Я, диякон Зоценко Андрій, зрікаюся свого сану, а переходжу на працю в своє господарство і наперед службовцем релігійного культу не буду. м. Веркіївка. Андрій Зоценко».

Так, тут немає помилки. Це – батько данинського священика Івана Зоценка. У наступному числі газети від 19 лютого – нове повідомлення:

«Від обов'язків дяка і праці в церковній орієнтації відмовляюся, а переходжу до праці на своєму господарстві. Степан Зоценко, м. Веркіївка».

Це – дядько отця Івана.

Були й колективні зречення, які особливо подобалися владі. Не випадкова саме ця витинка з ніжинської газети «Нове Село» заповідливо була підшита чиновником адміністративного управління Ніжинського округу в папці під назвою «Списки і реєстраційні картки служителів культу», що стала згодом архівною:

«Ми, нижчепідписані, просимо шановну редакцію газети «Нове Село» не відмовити в надрукуванні нашої колективної заяви:

Будучи священиками УАПЦ, ми переконані в тому, що наша праця нікому не приносила ніякої користі, а була лише перешкодою соціалістичного будівництва радянської держави, як доведено і на III Всеукраїнському соборі представників УАПЦ, що відбувся 28-29 січня ц. р. (йдеться про 1930 р. – **М. Т.**) в м. Києві й вказав АПЦ церкву складовою частиною недавно викритої СВУ.

Отже, не бажаючи бути шкідниками волі трудящих і приєднуючись до великого діла – будівництва соціалізму, відмовляємось від священства, пориваємо всякий зв'язок з релігійним культом і просимо прийняти нас до трудящої сім'ї.

Колишні священики УАПЦ – П. Іщенко, О. Гузенко, З. Мадрика та М. Сірош» [18].

У цьому списку також зустрічаємо знайоме прізвище – священика із Шатури Захарка Ільковича Мандрики.

А ось такі зречення і сьогодні не можна читати без емоційних переживань. Перше запитання, яке напрошується по прочитанні: що змушувало цих двох людей братися за перо й оприлюднювати ось такий текст:

«Я, громадянка с. Щастинівки Бобровицького р-ну Валентина Митрофанівна Пила, зрікаюся свого батька, службовця релігійного культу тому, що на мене вплинуло перебування в семиріччі та піонерзагоні. В. Пила». (Число 321 від 9 вересня 1928 року)

«Я, громадянка с. Білоцерківець Ново-Басанського району Хайнівська Серафима Павлівна, бажаю мати самостійну працю, а через це рву всякий зв'язок зі своїм чоловіком, попом, так із його оточенням. Гр. Хайнівська С. П.» (Число 324 від 16 вересня).

У час аналізу кількарічної підшивки ніжинської окружної газети «Нове Село» найбільше боявся пропустити покаянного листа отця Івана Зоценка. Втім, щиро не хотілося, щоб цей лист був віднайдений.

Тепер можна з певною ноткою втіхи й світлої печалі ствердити: ніякого каяття від отця Івана Зоценка влада не дочекалася. Його не було. Переконливо вказує на це й

«Алфавітний список реєстрації служителів релігійного культу по Ніжину округу» [3, арк. 10-11].

Це був останній список, який ретельно вела влада напередодні остаточного знищення УАПЦ на початку 30-х років минулого століття. На десятому аркуші цього списку подані дані на трьох Зоценків: двоє з них – батько і син. В останній графі навпроти батька Зоценка Андрія Митрофановича – дядя Вертіївської церкви української орієнтації – дописка синім чорнилом: «Зрікся сану 17.02. 1928 згідно з оголошенням у газеті «Нове Село», ч. 227». В такій же графі навпроти сина – напис від олівця: «зрікся сану». Однак, ні дати публікації в газети, ні дати зречення не зазначено. Хтось так хотів відзвітувати начальству...

Час арештів наближався

Час не зберіг жодної фотографії отця Івана Андрійовича Зоценка – талановитої, одержимої і, як з'ясувалося, на кінець його молодого життя ще й мужньої особистості, музичний і організаторський талант якої так розбрунькувався, але не встиг сповна розквітнути в Данині. Що сталося з дружиною, де подівся їхній маленький син? Де й за яких обставин закінчив він сам своє коротке земне життя?

Відповіді на ці та подібні запитання ось у цій короткій цитаті безпосереднього учасника українського автокефального руху протоієрея Митрофана Явдася:

«В роках 1926-1931 десятки тисяч української інтелігенції духовенства, робітників та селян пішли на розстріл, на заслання й катування за виявлення своїх релігійних переконань, або лише через те, що впадало підозріння на людину в таких переконаннях. У 1932-1933 роках в Україні був штучно утворений голод, який знищив одну п'яту частину населення України. Релігійне життя було утиснуто до краю. Застрашені люди не появлялися в церкві або заходили крадькома. Священик був ізольований від населення. З ним вірні боялися зустрітись, тим більше говорити».

Чудом вислизнувши із тенет НКВС і опинившись на Заході, цей діяч зробив перший, хоча й далеко не повний, мартиролог священиків та вірних УАПЦ, розстріляних та переслідуваних більшовиками в 1921- 1937 роках. Але і в цьому мартирологу прізвища священика Івана Зоценка не віднаходимо.

Його в числі восьми данинських селян-активістів УАПЦ було розстріляно рішенням зловісної «тройки» у травні 1938 року.

З більшою долею вірогідності можна припустити, що служби Божі українською мовою отець Іван служив до 1935 року. Далі життя української громади в Данині залишається під питанням, оскільки саме в цьому році рішенням сільської ради Свято-Троїцький храм було перетворено в зерносклад – сюди звозили збіжжя з тодішніх трьох колгоспів села: ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова. Тривало так до 1941 року.

Німці, окупувавши село, від липня 1941 року повернули храм до життя. За твердженням старожилів, там служби Божі відправляли українською мовою, оскільки священиком був прийшлий із Волині отець Володимир.

З такою ж долею вірогідності можна ствердити, що стіни цього храму тримали український дух і українську мову в Богослужбах до 1944 року.

Таким чином, в цілому ідеться про майже чверть століття життя Данинського храму за народним, національним обрядом.

Московський дух і російська мова повернулися в Данинський храм лише після закінчення Другої світової війни. Та ненадовго. 1961 року храм влада не лише закрила, а й поруйнувала, перетворивши його в клуб. З 1991 року служби в Данинському Св.-Троїцькому храмі поновлено. Однак він перейшов тоді в підпорядкування Московської церкви.

Селом ходять і тепер розмови, що тоді, на зорі Української незалежності, в Данину приїздили представники відродженої Української автокефальної православної церкви, і що від імені предстоятеля цієї церкви легендарного митрополита Мстислава (Скрипника) було заявлено, що церква береться відродити знищені комуністами п'ять куполів храму, якщо громада забажає, як і в далекі 20-30-ті роки, прилучитися до другого відродження в Україні Української церкви.

На жаль, цього не сталося. Громада дослухалася до аргументів крикунів: «Наші родителі ходили в руську церкву, і ми в таку йдемо!»

Прикро, але ніхто ні з інтелігенції, ні з боку нібито вже української влади села й не обмовився про велич і драму УАПЦ в Данині, яку переживали батьки й діди наші фактично якихось трохи більше півстоліття тому.

Чи й можна припустити, що людська пам'ять буває такою короткою?

1. Акт обслідування парафіяльного життя в с. Данині. 10 жовтня 1927 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1291. – Арк. 2-4.

2. Акт обслідування парафіяльного життя Св. Михайлівського храму с. Шатури // Там само. – Од. зб. 1084. – Арк. 1.

3. Алфавітний список реєстрації служителів релігійного культу по Ніжину та округу. Поч. 1926 – зак. 1930. На 39 стор. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1010. – Арк. 10-11.

4. Документи про закриття церков і синагог (огляд адмінвідділу про діяльність церковників у Ніжинській окрузі. Січень 1930 // Там само. – Од. зб. 1303. – Арк. 6-7.

5. Липківський В., митр. Відродження церкви в Україні: 1917-1930. – Торонто: Добра книга, 1959.

6. Лист від Народного комісаріату внутрішніх справ (Адміністративне управління по частині культів) – з Харкова – до Ніжинського Округного адміністративного відділу від 15 жовтня 1929 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1228. – Арк. 78.

7. Лист Данинській сільській раді від Ніжинського юридичного відділу повіт – виконкому від 11 жовтня 1921 р.: Накази і постанови Чернігівського губвиконкому і Ніжинського повітвиконкому. Поч. 2 січ. 1921 – зак. 18 груд. 1921. – на 312 арк. // Там само. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 118.

8. Лист о. Івана Зоценка до єпископа Ніжинського Олександра Червінського від 2 січня 1927 року (Акт обслідування та інші документи релігійної громади с. Данина Ніжинського округу) // Там само. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1291. – Арк. 1.

9. Лист І. Зоценка до Єпископа Олександра від 3 січня 1928 року (Особова справа служителя культу Зоценка Івана Андрійовича. 30 грудня 1927 – 17 вересня 1929 р. // Там само. – Од. зб. 1137 (Носівський райвиконком. 1923-1930). – Арк. 7.

10. Лист о. Івана Зоценка Округному благовісникові // Там само. – Арк. 10.

11. Листування з райадмінвідділами про перекручення закону в справі відділення церви від держави та про порядок вилучення дзвонів від молитовень та стражування молитовних будинків. Поч. 27 березня 1930 – зак. 17 квітня 1930. На 10 арк. // Там само. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1302. – Арк. 2.

12. Листування з Окрантирелігійною комісією про закриття церков та синагог та списки солужбовців культів Ніжинської округи // Там само. – Ф. Р-379. – Оп. 1. – Од. зб. 1303. – Арк. 49.

13. О перемещении священников // Черниговские Епархиальные Известия. – 1905. – Часть офиц. – №3. – 1 февр. – С. 78.

14. Особова справа служителя культу Зоценка Івана Андрійовича. 30 грудня 1927 – 17 вересня 1929 р. // Ніжинський філіал ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1137 (Носівський райвиконком. 1923-1930). – Арк. 5.

15. Постановление пленума Нежинского местного Совета о снятии колоколов из церквей Нежини. // Там само. – Од. зб. 1228. – Арк. 2.

16. Протоколи загальних зборів громадян, реєстр членів Троїцької релігійної громади с. Данина Носівського району за 1924 р. // Там само. – Од. зб. 847. – Арк. 14-15.

17. Протокол засідання членів УАПЦ Св. Троїці с. Данина Носівського району від 1 червня 1924 року // Там само. – Арк. 11.

18. Списки і реєстраційні картки служителів культу по Ніжинському округу. Поч. 4 апр. 1926 – Зак. 30.05. 1930. 175 арк. // Там само. – Од. зб. 1012.

19. Статут, договір, описи майна та інші документи Троїцької релігійної громади

с. Данини Ніжинського повіту. Поч. 28 жовтня 1921 – зак. 16 січ 1924 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 609.

20. Статут Української Православної Парафії при церкві Свято-Троїцькій у Данині Володьково-Дивицької волості Ніжинського повіту на Чернігівщині // Там само. – Арк. 19.

21. Статут Української Автокефальної православної парафії в с. Данині Носівського району Ніжинської округи від 1 червня 1924 року // Там само. – Од. зб. 847. – Арк. 9 зв.

22. Справа Шатурської Свято-Чудо-Михайлівської парафії. Поч. 10 липня – зак. 15 серпня 1927 // Там само. – Од. зб. 1084. – Арк. 4.

22а. Справа священика Івана Андрійовича Зоценка // Там само. – Од. зб. 1.

23. Телеграма НКВС з грифом «Таємно» до всіх Окрвиконкомів від 15 березня 1930 року // Там само. – Од. зб. 1301. – Арк. 9.

24. *Тимошик М.* «Лишусь навіки з чужиною...»: митрополит Іларіона (Іван Огієнко) і українське відродження. – К.–Вінніпег, 2000. – 548 с.

25. Хроніка з Великої України // Діло (Львів).– 1930. – 24 січ.

26. Циркуляри та розпорядження НКВС про порушення релігійної законності у питанні відокремлення церкви від держави, закриття церкви та реорганізація церковного майна. 1930, 8 серпня. – 21 стор. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. р-61. Оп. 1. – Од. зб. 1301. – Арк. 4.

27. *Явдась М.*, протоієрей. Українська Автокефальна православна церква: Документи для історії УАПЦ. – Мюнхен-Інгольштад, 1956.

28. Телеграма НКВС з грифом «Таємно» до всіх Окрвиконкомів від 15 березня 1930 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. р-61. Оп. 1. – Од. зб. 1301. – Арк. 9.

29. Спілка Визволення України: Збірник. – Мюнхен. – 1967.

Prof Mykola Tymoshyk

FORMATION, AFFIRMATION AND ABOLISHMENT OF UKRAINIAN AUTOCEPHALOUS CHURCH IN CHERNIHIV REGION IN THE 20-30s OF THE XXth CENTURY (based on the archive matter and the press of former Nizhyn district)

Development of All-Ukrainian Autocephalous Movement on the territory of left-bank Ukraine has been investigated on the example of several villages. Archive data of Chernihiv State Archive served the basis for this research. The novelty of the topic is that unknown before facts were used for the first time.

A short chronical of UAOC (Ukrainian Autocephalous Orthodox Church) formation and development after October revolt of 1917 is presented alongside with the stages of autocephalous movement expansion all over Ukraine.

The article shows the evolution of peasants' consciousness in terms of the liturgy language and mass conversion of religious communities into a new Ukrainian church. It also shows the way new church communities' regulations were formed and registered. The differences in church decoration and in the way ceremonies were held are given here as well.

Correspondence of autocephalous clergy presents interesting facts as for the policy of the Soviet state concerning UAOC.

The article also gives the analysis of power repressive measures against UAOC. The emphasis is on the change of legislative basis, discrediting evidence on each clergyman, church property confiscation in favour of state, restrictions of clergy's rights, enforcement to disavow holy orders and to deny one's faith in press, arrests and shooting down the clergy.

Key words: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), national church, Vasyl Lypkivskiy, political repressions, holy orders disavowal, going away from Moscow.